

МЕТАФАРЫЧНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ

Адным з фундаментальных паняццяў сучаснай лінгвістычнай навукі з'яўляецца паняцце карціны свету, у якой адлюстроўваецца спецыфіка быцця чалавека і яго духоўнага жыцця. Вылучаюцца розныя карціны свету: навуковая (фізічная, механічная, хімічная, астранамічная), філасофская, рэлігійная, мастацкая, міфалагічная, канцэптуальная, моўная і інш. Выдзяленне такіх карцін свету ўмоўнае і выклікана неабходнасцю спецыяльнага навуковага даследавання пэўных фрагментаў агульнай карціны свету.

Моўная карціна свету вызначаецца як спосаб канцэптуалізацыі рэчаіснасці, як абазначэнне рэпрэзентаванай у мове рэальнасці, як інтэрпрэтацыя ведаў пра свет у свядомасці чалавека. Гэта абагульняльная канструкцыя, у якой сродкамі нацыянальнай мовы перадаецца ўвесь комплекс ведаў і ўяўленняў пэўнай моўнай супольнасці. Такая карціна складваецца ў свядомасці моўнага калектыву і адлюстроўваецца ў сістэме вобразаў і ўяўленняў чалавека пра навакольную рэчаіснасць. У народаў, якія тэрытарыяльна, гістарычна і культурна блізкі адзін да аднаго, карціны свету тыпалагічна падобныя. І наадварот тэрытарыяльная і культурная аддаленасць носьбітаў розных моў стварае перадумовы для шматлікіх адрозненняў у моўнай карціне свету [Лл.: Телия 1998; Толстая 2002; Урысон 2003; Шайкевич 2005].

Спецыфіка той ці іншай моўнай карціны свету выяўляецца перш за ўсё на лексічным і граматычным узроўнях. Так, адрозненні могуць назірацца ў этыкетных формулах, сачыяльных стэрэатыпах і эталонах, словаўтваральных мадэлях, у сінтаксічнай спалучальнасці слоў, метафарычных формулах і тэматычных групах, уцягнутых у метафарычны працэс, у арсенале вобразных і канататыўных сродкаў, корпусе безэквівалентнай лексікі і мн. інш. Сукупнасць усіх моўных сродкаў утварае пэўную цэласную сістэму поглядаў і перакананняў, своеасаблівую калектыўную філасофію таго ці іншага народа. Такая «філасофія» ўяўляецца не люстраным (механічным) адлюстраваннем прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэальнасці, а прызмай, праз якую інтэрпрэтуецца свет у адпаведнасці з светабачаннем носьбітаў мовы, іх ментальнасцю і сукупнасцю ўяўленняў пра рэчаіснасць. І ў гэтай прызме немалаважную ролю адыгрываюць апасродкаваныя абазначэнні прадметаў і паняццяў, якія найбольш ярка выяўляюцца ў метафарычных структурах.

Апісанне і рэканструкцыя той ці іншай моўнай карціны свету праз метафару цалкам апраўдана, бо менавіта метафара лічыцца адным з найбольш эфектыўных спосабаў стварэння вобраза навакольнага свету, сродкам фарміравання новага кагнітыўнага зместу і атрымання новых ведаў праз створанне ёй магутнае асацыятыўнае поле. У метафары сінтэзуюцца пазнавальныя працэсы, эмпірычны вопыт, культурныя здабыткі калектыву, яго маўленчая кампетэнцыя, што ў цэлым дазваляе зрабіць нагляднай нябачную моўную карціну свету.

Многія метафарычныя мадэлі і вобразы служаць своеасаблівымі ўзорамі, схемамі, якія ў пэўных мовах нападуняюцца канкрэтным сэнсавым зместам.

У сувязі з важнасцю і пастаяннай прысутнасцю метафары ў моўнай карціне свету ў лінгвістычнай навуцы склалася паняцце метафарычнай карціны свету, якая ў адных выпадках разглядаецца як фрагмент моўнай карціны свету, а ў другіх выпадках – як найбольш шырокая і адносна аўтаномная з’ява ў семантычнай прасторы мовы [Резанова 2003; Вардзелашвілі 2001]. Метафарычная карціна свету – гэта ўпарадкаваная сістэма вобразаў, асацыяцый, канатацый, узаконеная мовай як арсенал яе выразнасці [Вардзелашвілі 2001, с. 98], гэта сістэма метафарычных палёў, уласцівасці якой у многім аналагічныя ўласцівасцям сістэмы лексіка-семантычных палёў [Чудинов 2003а, с. 38]. На наш погляд, метафарычная карціна свету як сукупнасць метафар, вобразных і асацыятыўных уяўленняў пра свет, эксплікаваных у мове, уключаецца ў склад моўнай карціны свету.

Метафарычная карціна свету з’яўляецца ўніверсальнай у сувязі з магчымасцю яе экстрапаляцыі на іншыя карціны свету. Яна з’яўляецца фрагментарнай праекцыяй моўнай карціны свету і вызначаецца як сукупнасць эксплікаваных у мове вобразных і асацыятыўных уяўленняў пра свет, якія існуюць ў нацыянальнай моўнай свядомасці носбітаў мовы. Метафарычная карціна свету з’яўляецца не статычнай, а дынамічнай сістэмай і спалучае ў сабе факты розных сінхронных зрэзаў. Яна паступова мадыфікуецца па прычыне гістарычнага развіцця мовы і фіксацыі новых метафар, якія адлюстроўваюць змены ў структуры і сістэме мовы, але пры гэтым захоўвае пастаянства, выкліканае і стэрэатыпнасцю нацыянальнага вобразнага мыслення. Дынамічнасць метафарычнай карціны праяўляецца ў змене ўласна метафарычнай парадэгмы, магчымых замяшчэнняў ключавых метафар эпохі, насычэння дыскурсу новымі, значнымі для дадзенага перыяду метафарамі, згортванні некаторых неактуальных метафар, пераактуалізацыі «старых» метафар, якія атрымалі ў новых умовах дадатковыя сэнсавыя і эмацыянальныя напластаванні.

Метафарызацыя, як правіла, ажыццяўляецца ў межах семантычных сфер, якія рэпрэзентуюць амаль усю сферу чалавечага вопыту. Практычныя матэрыялы наглядна дэманструюць і пацвярджаюць тэарэтычныя высновы аб тым, што цэнтрам прыцягнення метафары з’яўляецца чалавек і ўсё, што звязана з яго жыццядзейнасцю (ад фізічных асаблівасцей да абстрактных адносін і паняццяў). Чалавек канцэптуалізуе розныя рэаліі, абапіраючыся на свае ўласнасныя ўяўленні і каштоўнасныя арыентацыі, канцэнтруе вакол сябе прэдыкаты самых розных прадметаў і надзяляе іх сваімі прэдыкатамі. Таму часцей за ўсё працэсы метафарызацыіносяць анімістычныя і антрапамарфічны характар і ажыццяўляюцца ад чалавека і на чалавека.

Слова, як вядома, маніфестуе свае значэння не ізалявана, а ў кантэксте, у непасрэднай сувязі з іншымі словамі, якія ствараюць умовы для новых трансфармацый і семантычных змен лексічных адзінак. Другасны свет метафар адлюстроўвае дамінуючыя перыферыійныя вобразныя ўяўленні пра свет. У працэсе метафарызацыі могуць назірацца інтуітыўныя прыпадабненні, нечаканыя параўнанні вядомага і невядомага, якія нагадваюць галаграфічныя аб'екты, дзе не заўсёды выразна праглядаюцца паверхневыя сувязі прадметаў і з'яў навакольнага свету. Такія ўяўленні і асацыяцыі носяць індывідуальна-аўтарскі характар і звязаны з канкрэтным індывідуумам, яго практычным, сацыяльным, культурным, прафесійным вопытам, крэатыўнасцю вобразнага мыслення, ступенню рэалізацыі суб'ектыўных уяўленняў пра свет. Сукупнасць індывідуальна-аўтарскіх метафар утварае індывідуальную метафарычную карціну свету, якая лічыцца спосабам адлюстравання асабістага вобразнага ўспрымання рэчаіснасці, вынікам вербальна-ментальнай дзейнасці чалавека, метафарычнага мадэлявання аб'ектыўнай рэчаіснасці на аснове суб'ектыўнай яе інтэрпрэтацыі [Кравцова 2011, с. 126].

У індывідуальнай метафарычнай карціне свету, якая з'яўляецца сродкам выражэння індывідуальна створанай мадэлі свету, неабходна адрозніваць два ўзроўні: базісны, дзе прадстаўлены метафарычныя ўніверсальныя адзінкі, у якіх змяшчаюцца аб'ектыўныя веды пра рэальнасць, замацаваныя ў маўленні праз прызму аўтарскай свядомасці, і інтэрпрэтацыйны ўзровень, дзе прадстаўлены семантычныя наватворы, індывідуальна-аўтарскія і аказальныя найменні, якія адлюстроўваюць незвычайнасць бачання свету індывідуумам, спецыфічнасць яго інтэрпрэтацый пэўных фактаў, шматграннасць выяўленых сувязей (часам непрадказальных і нечаканых) паміж рознымі прадметамі і з'явамі рэчаіснасці. Для індывідуальнай метафарычнай карціны свету характэрны такія прыметы, як адзінства аб'ектыўнага і суб'ектыўнага, творчага і рэпрадуктыўнага пачаткаў, вылучэнне галоўнага ў аб'ектыўнай і суб'ектыўнай інфармацыі, шматлікасць спосабаў мастацка-вобразнага ўвасаблення свету, дэтэрмінаванасць выбару моўных сродкаў асаблівацямі індывідуальнага ўспрымання акаляючага свету, структураванасць метафарычнай карціны свету, у якой адлюстроўваюцца дамінантныя і перыферыійныя вобразныя ўяўленні аўтара пра свет і інш. [Кравцова 2011, с. 126-127].

Індывідуальная метафарычная карціна свету лёгка выяўляецца ў тэкстах мастацкай літаратуры, дзе ўніверсальныя мадэлі трансфармуюцца і ўключаюць у свой склад новыя тэматычныя групы, тым самым абумоўліваюць спецыфіку мастацкай карціны свету. Нават адзін і той жа рэфэрэнт можа па-рознаму інтэрпрэтавацца ў розных носбітаў мовы, што звязана са своеасаблівацю аўтарскага светаўспрымання, індывідуальнасцю сістэмы каштоўнасцей, з багаццем і свежасцю аўтарскіх асацыяцый і ўяўленняў. Да прыкладу, семантычная парадыгма, якая засноўваецца на

розных асацыятыўных сувязях з вачыма дзяўчыны, налічвае дзясяткі вобразных выказаў: **Вочы** – бліскучыя ільдзінкі. (З.Бядуля); **Вочы** – два вугольчыкі ўначы. (Р.Баравікова); **Вочы** – студні сухія. (В.Лукша); **Вачэй** бядонныя азёры. (Г.Бураўкін); **Вочы** твае – дзве бяссонныя зоркі. (З.Марозаў); **Вочы**, два шэрыя сонцы. (Д.Бічэль-Загнетава); **Вочы** твае – зараніца. (У.Міцкевіч); **А вочы** – валожкі ў жыце. (М.Лынькоў); **І вочы** – васількі. (А.Русак); **Дзве пралескі** – яе **вочки**. (Я.Купала); **Вочы** – ягадкі лясныя. (М.Віняцкі); **Яе вочы** – чарэшні. (А.Сербантовіч); **Арэхі воч** здзіўлёных. (У.Гетманчук). Як бачна з прыкладаў, кожны з аўтараў вылучае тыя ці іншыя прыметы вачэй (іх колер, форму, глыбіню, іскрыстасць, праніклінасць і інш.) і ў залежнасці ад гэтага ўключае ў працэсе метафарызацыі тыя ці іншыя параўнальныя лексічныя адзінкі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ